

Het visuele in de Basale Stimulatie.

Inleiding.

Over mezelf.

Ik zit te kijken naar voetbal op TV. Mijn ploeg is in de verdrukking maar zet toch een tegenaanval op. De laatste pass is net iets te scherp, de spits glijdt er met gestrekt been naar toe om de bal binnen te duwen ...

Ik ga vanuit mijn zetel op in de match, mijn rechterbeen strekt zich mee ...

Met mijn ogen neem ik de situatie in mij op. Ik ken het spel. Ik heb het als jongen vaak gespeeld en ik ging vaak kijken. Het zit in mijn geheugen, het zit in mijn emoties, het zit in mijn motoriek. Bij het zien van een match wordt die hele inhoud geactiveerd in verbinding met mijn actuele beleving. Ik ruik als het ware het natte gras, ik zie het blinken, ik weet wat het is om buiten adem te zijn, ik ken de spottende lach van wie de tegenstrever dribbelt, ... (*)

Ik heb van jongsaf aan leren kijken. Mijn ogen en mijn hersenen lieten dat toe. Ik leerde dingen fixeren en naarmate ik er contact en ervaring mee had, kregen ze betekenis. Niet alleen cognitief maar ook emotioneel, sociaal en zelfs motorisch. Zoals bij de meeste mensen bepaalt het visuele nu het grootste deel van mijn doen en laten. Het is de werkzame samenvatting van mezelf in de omgeving.

Kijken bij personen met een ernstige meervoudige beperking (EMB) en een centraal visuele inperking (CVI).

Voorbeeld met Milo.

Ik maak met Milo een avondwandeling aan zee. Hij zit warm ingeduffeld met kap over zijn hoofd in zijn rolstoel. De zon is er toch nog doorgekomen en zakt langzaam in zee. Het licht is fel en prachtig. We draaien de dijk op. Milo spant zich direct op en maakt grommende geluiden. We draaien weg van het licht, ik vind zijn zonnebril in zijn tas en zet hem op. Milo kalmeert. We blijven ons afkeren van het felle licht. Ik ga zitten op een bank, zet zijn remmen vast en kantel de rolstoel langzaam op mijn schoot. We schommelen voorzichtig. Er komt weer een glimlach.

Milo is altijd meer op zijn gemak in het duister. Ook vroeger in de klas zat hij het liefst achter in een hoekje. Op de duur kende hij zijn plek. Hij glimlachte wanneer hij er na het onthaalmoment naartoe gebracht werd. Daar kon hij luisteren naar muziek en eenvoudige visuele prikkels over zich laten komen.

Voorbeeld met Fleur.

Fleur stuipt gemakkelijk bij plots licht. Ze is daarom in de slaapruijnte verhuisd van een plek bij de deur naar achter. Nu kan het licht in de gang ongehinderd aangaan. Sommige dagen is de epilepsie zo actief dat we haar een blinddoek aandoen in een poging om het stuipen te stoppen.

Ik zit naast haar tijdens een belevingstheater. De begeleidster gaat rond met een gekleurd licht. Ik kondig aan wat er komt met woorden en met mijn handen op haar vuistjes voor

haar borst. Haar blik verraadt aandacht. Ze lijkt wat aangedaan wanneer het gekleurde licht voor haar komt maar ze blijft rustig. Ze neemt het in zich op.

Fleur is zo gevoelig voor licht dat we haar visuele omgeving moeten aanpassen en haar op bepaalde momenten echt afschermen van licht. Wanneer haar conditie het toelaat kan ze deelnemen aan activiteiten waarin ook een visueel aanbod verwerkt is. Voorwaarde is echter dat ze voorbereid wordt door haar alertheid, haar aandacht te verstevigen. Dit kunnen we met een aanraking en met onze stem. We kunnen niet zeggen dat Fleur echt kijkt, dat ze zich echt richt naar de visuele prikkel. Ze neemt het wel op een globale manier op.

Voorbeeld met Louise.

Louise is een tienjarig meisje met EMB. Haar zeer ernstige epilepsie bracht haar in de kleuterjaren verschillende keren dicht bij de dood. Nu is ze stabiel. Ze stimuleert zichzelf graag door zacht met haar vuistje tegen haar lippen te duwen en te wrijven en daarbij een beetje te brommen. Bij aanspreking recht ze zich en wacht aandachtig af met stille open ogen. Even lijkt ze dan echt te fixeren. Sedert jaren krijgt ze wekelijks een moment visuele stimulatie met contrasterende prikkels bij de ergotherapeute. Ook in de leefgroep wordt de visuele aandacht regelmatig uitgelokt: bij de aanspreking, bij de plaatsing voor TV. In die goede omstandigheden, met voldoende tijd en met basale ondersteuning langs de andere zintuiglijke kanalen, kan ze even fixeren en volgen. De jarenlange stimulatie heeft echter niet geleid tot een wezenlijke toename van haar kijkgedrag.

Het team (ergo, activiteitenbegeleidster en opvoedsters) blijft de aandacht voor het visuele opbrengen. Het zorgt voor momenten van concentratie bij Louise, die we als begeleider goed kunnen delen. Wellicht zal ze nooit komen tot spontaan onderzoekend kijkgedrag waarbij ze de omgeving herkent en begrijpt. Maar het visuele is wel een deel van haar ervaring, die er toe bijdraagt dat ze op haar gemak is. Het team heeft groot gelijk dat het de aandacht hiervoor behoudt.

Voorbeeld met Fons.

Fons is een man van 25. Hij kan mits ondersteuning langzaam stappen. Hij is snel overprikkeld door de geluiden van zijn leefgroep en brengt veel tijd door op zijn kamer. We zijn er altijd van uitgegaan dat hij blind is. Zijn ogen zijn echter open en hij houdt zijn hoofd goed recht. Ik ga hem elke week halen voor een wandeling en contactmoment. Bij het binnenkomen spreek ik hem aan. Hij houdt meestal op met zijn stereotiepe zelfstimulering. Ik beweeg wat heen en weer terwijl ik nader voor een korte omhelzing. Hij blijft wel stil maar lijkt niet naar mij te kijken. Dan neem ik zijn tafelplank weg en bied al bewegend voor hem mijn handen aan. Fons blijft stil maar antwoordt pas op mijn uitnodiging wanneer ik met mijn handen tegen zijn vingers tik. Nu zoekt hij mijn handen en polsen en maakt zich klaar om recht te komen. Iets later zitten we zij aan zij, ik een beetje in tegenlicht. Wanneer ik mijn armen beweeg om recht te komen, merkt hij de beweging op.

Bij Fons probeer ik met beweging voor hem zijn aandacht te wekken. Ik reken er (misschien vergeefs) op dat de zenuwuiteinden in de zijkanten van zijn netvlies, de zeer lichtgevoelige staafjes, een beetje werkzaam zijn en hem kunnen helpen bij het

aanpassen van zijn alertheid aan mijn komst. Hij past zijn alertheid inderdaad aan, maar wellicht heeft het visuele daar maar een klein aandeel in. In ieder geval, mijn aandacht voor het visuele zorgt mee voor een gefaseerde aankondiging van de activiteit. Dat is zeer goed voor hem.

Voorbeeld met Jacob.

Jacob is nu tien jaar. Hij heeft een EMB en een kwetsbare fysieke conditie. Hij kan wel goed kijken. Hij herkent zijn ouders en zus van op enkele meters en glimlacht daarbij. Hij kan op de computer eenvoudige programma's bedienen met een oogbesturingssysteem. Met zijn handen heeft hij daar niet voldoende kracht voor. Na een klein halfuur moeten we het werk met de computer stopzetten omdat Jacob te moe wordt. Het is nefast voor hem om geregeld over zijn grens van vermoeidheid te gaan.

Jacob is de enige persoon in de beschreven voorbeelden, van wie we duidelijk weten dat hij op visuele basis dingen herkent. Wat knap van en voor hem dat hij met zijn ogen bewegingen op het scherm in gang kan zetten. Zo oefent hij directe invloed uit op zijn omgeving. Zijn fysieke conditie verhindert hem echter om hier volop verder mee te experimenteren. Zich richten naar het scherm en zich concentreren op de inhoud van het beeld is erg vermoeiend voor hem. Hier speelt een belangrijke motorische factor: het is vooral lastig om zijn hoofd lange tijd goed gericht te houden. Daarbij komt dan nog de intellectuele arbeid van het herkennen van voorwerpen of personages in hun omgeving. Kijken, iets vasthouden met de ogen, is altijd ook een beetje begrijpen.

Wellicht zal Jacob er nooit in slagen om via oogbesturing een uitgebreide communicatie te ontwikkelen. Ouders en begeleiders weten dat. Maar toch is het goed voor hem. Hij beleeft er plezier aan en hij beleeft dat hij zelf iets in gang zet. Zulke gelegenheden zijn eerder schaars voor een persoon met EMB. Laten we samen met hem zoeken naar interessante variaties in de programma's. We zien dan wel tot waar het ons leidt.

Bedenkingen.

Het visuele beperkt zich niet tot kijken: fixeren en volgen van een bepaalde prikkel. Vooraleer iets te kunnen fixeren en volgen moeten licht en veranderingen in licht verdragen worden zonder dat het de persoon uit evenwicht brengt. Dit is niet vanzelfsprekend voor een hele groep kinderen en volwassenen met EMB. Ze hebben hulp nodig om de omgeving aan te passen: om de storende elementen weg te filteren en gunstige omstandigheden te creëren.

Dit is essentiële basale visuele stimulatie. Het vraagt voldoende inleving van de begeleider om de gevoeligheid van de persoon te leren kennen. Het is samen met de persoon in de directe omgeving nagaan welke prikkels op dat moment bijdragen aan een rustige alertheid. Soms gaat het over meer licht (bijv. extra daglicht), soms over iets minder licht (bijv. een gordijn sluiten). Soms helpt een bewegende prikkel (bijv. een vloestofprojector). De persoon met EMB en zijn begeleider richten in gedeelde aandacht de omgeving in.

Uiteraard is het visuele niet een afzonderlijke factor in het tot stand komen van rustige alertheid. Het vormt een geheel met geluid, met het somatische, enz. Begeleiders moeten dit alles integreren in hun aanpak.

Er zijn in de zorg voor personen met EMB weinig thema's waar zo hard over gediscussieerd wordt dan de vraag of de persoon al dan niet ziet. "Natuurlijk heeft hij het gezien", zegt de ene. "Hij zet ons op het verkeerde been, hij gaat voort op het geluid", zegt de andere, "of op de geur". Eigenlijk is deze vaak gevoerde discussie voor de persoon met EMB zelf niet zo relevant. Belangrijk is dat hij reageert op bepaalde situaties en wij terug op hem. We hoeven daarvoor het precieze aandeel van het visuele of het auditieve niet te kennen.

Dit kan trouwens verschillen van moment tot moment. Het hangt in de eerste plaats af van de vaak wisselende neurologische conditie van de persoon. En het hangt af van de kwaliteit van de begeleiding: het creëren van een gepaste sfeer, het letten op de houding, het laten van voldoende tijd zijn belangrijke factoren. Wanneer dit alles goed zit, zal het de persoon beter lukken om visuele aandacht op te brengen. Dit wil zeggen: een voorwerp los van zijn achtergrond herkennen. Dit is een daad van beginnend begrijpen. Het is eigenlijk wat geforceerd om een diagnose van de visus te stellen van een individuele persoon met EMB. Het is zo afhankelijk van de situatie en van de begeleiding. Als we toch een diagnose willen, moeten we dit alles mee in rekening brengen.

Het basale aspect van visuele stimulatie wordt vaak veronachtzaamd. Er is vooral aandacht voor het volgen en het kijken en minder voor wat daar aan vooraf gaat. Wanneer kijken niet spontaan mogelijk is wordt dan ook regelmatig afgezien van verdere visuele stimulatie. Men acht het pas nuttig wanneer de persoon voldoende in evenwicht is om zich bewust op zijn omgeving te richten. Zo niet legt men zich als het ware neer bij de blindheid van de persoon en schraapt men de aandacht voor het visuele.

Dit is betwistbaar. Het is belangrijk om te blijven rekening houden met het visuele als onderdeel van de sensorische vloed, waarmee de persoon een akkoord moet vinden om zichzelf in stand te houden. Net zoals we letten op de kwaliteit van onze aanraking en op het volume van onze stem bij de contacten in het dagelijkse leven, letten we ook best op licht en kleur.

We zorgen voor blikvangers in de dagelijkse omgeving, we staan stil bij het openen van de gordijnen, bij het aansteken van een lichtje, we bieden een schakelaar (bigmac) aan beplakt met contrasterende strepen... We maken dit tot onderdeel, tot inhoud van onze contacten. We maken het mogelijk dat de persoon aan deze elementen went en ze een plaats geeft in zijn beleving. Wanneer de persoon het verdraagt, kunnen we tot spel komen met deze aspecten van de sensorische vloed. Bijv. door even met de sweater te wapperen vooraleer hem aan te trekken. We lokken communicatie uit en verstevigen daarmee op min of meer 'vanzelfsprekende' wijze de toegankelijkheid voor het visuele. En terzelfdertijd vergroten we ook de toegang tot 'kennis': de sweater wordt gezien en gevoeld, er is de stem van de begeleider, er wordt bewogen met de armen en de romp. Door veelvuldige herhaling ontstaat langzaam een beeld van deze situatie, eerst in de actuele beleving en later in de herinnering. En dat beeld wordt op de duur geactiveerd door het zien alleen. Dit is een voorbeeld van leren op basaal niveau.

Dit is geen klassieke therapeutische situatie, gebaseerd op bewuste medewerking van de persoon in antwoord op de vraag van de therapeut. Is bewuste medewerking mogelijk, dan zal het ook nuttig zijn om het visuele apart te oefenen. Het blijft wel opletten bij personen met EMB om de stress onder controle te houden. Volgehouden concentratie

vergt meer energie dan we vermoeden. Gevolgen hiervan worden op lange termijn geobserveerd.

Slotbedenking.

Je hoort wel eens zeggen: de ogen zijn de spiegel van de ziel. Ook bij slechtziende en/of blinde personen letten we in de communicatie sterk op de ogen en op het gezicht. Ze vertellen over de innerlijke toestand van de persoon. En ze vertellen over de aandacht van het moment. Bij aanspreking zie je vaak het zelfstimulerend gedrag stilvallen, ook in het gezicht en in de ogen. Er ontstaat openheid. De persoon speurt en zoekt contact met de mogelijkheden die hij heeft. Al luisterend, al zoekend met de handen, al kijkend. Laten we de omgeving zo interessant maken en op de juiste afstand brengen, dat de persoon met EMB al zijn zintuiglijke kanalen kan gebruiken, ook het visuele met zijn grote omvattende kwaliteit. Als zijn ogen en zijn hersenen het enigszins toelaten, zal de persoon hier zeker gebruik van maken in zijn ontwikkeling.

En dan kan het gebeuren dat het zien van het specifieke licht van de badkamer er toe bijdraagt dat hij al bij het binnenkomen een behaaglijk gevoel krijgt. En dat hij bij het zien naderen van de handdoek zijn been wat strekt en ontspant om het afdrogen ten volle mee te maken. (*)

(*) Alle aspecten van deze beleving kunnen weergegeven worden in de 'zeshoek van de globaliteit' van Andreas Fröhlich. Het is waarnemen, bewegen en communiceren, de drie pijlers van het concept Basale Stimulatie. Het is ervaren van het eigen lichaam, het gaat van mens tot mens, er komt emotie bij kijken en begrijpen.

Philip Vanmaekelbergh
Maart 2017

Bibliografie:

- Bullinger, A. (2004): Le développement sensori-moteur de l'enfant et ses avatars, Ramonville Saint-Agne.
Fröhlich, A. (2015): Basale Stimulation, Düsseldorf.
Fröhlich, A. (2015): Basaal Leven, uitgave VSBS.
Vingerhoets en Lannoo, (1998): Handboek Neuropsychologie, Leuven.